

4. Нешатаева В. Культурные ценности. Цена и право / В. Нешатаева. – М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2013. – С. 8.
5. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 року // Голос України. – 1999.
6. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 09 січня 1997 року // Офіційний вісник України. – 1997. – № 9. – Ст. 77.
7. Похищенное полотно Айвазовского «Буря у скалистых берегах» вновь в Армении [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yerkramas.org/article/?id=17397/>
8. Про затвердження форм та порядків ведення реєстрів культурних цінностей : Наказ Міністерства культури України від 03 вересня 2013 року № 819 № 1880/24412 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 90. – Ст. 63.
9. Solomon R. Guggenheim Foundation v. Lubbel / R. Solomon [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.guggenheim.org/guggenheim-foundation>
10. Autocephalous Greek-Orthodox of Cyprus... v. Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uniset.ca/microstates/917F2d278.htm>
11. Федякина А. Сотбис краденым не торгует / А. Федякина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2015/06/03/vecher.html>
12. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186
13. Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами : Наказ Міністерства економіки, європейської інтеграції України, Міністерства культури України від 29 грудня 2001 року № 322/795 // Офіційний вісник України. – № 5. – Ст. 204.
14. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII // Голос України. – 2014. – № 83.

УДК [343:340.132]:[340.142:342.565.2(477)]

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО КОЛІЗІЇ МІЖ РІШЕННЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Денькович О.І.,
к.ю.н., асистент

кафедри кримінального права та криминології

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню проблеми застосування Конституційним Судом України практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) у процесі тлумачення кримінально-правових норм. Проведений аналіз став підставою для висновку про те, що, хоча Конституційний Суд України у разі можливості застосування практики ЄСПЛ щодо тлумачення положень кримінального закону використовує її, сам вибір конкретних рішень ЄСПЛ не є системним. Це породжує наявність колізій між правовими позиціями ЄСПЛ та Конституційного Суду України, які повинні вирішуватися на користь тієї з них, яка встановлює вищі стандарти захисту прав та свобод людини.

Ключові слова: рішення Конституційного Суду України, тлумачення кримінально-правових норм, практика Європейського Суду з прав людини, кримінально-правові колізії, способи подолання кримінально-правових колізій.

Денькович О.И. / УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ КОЛЛИЗИИ МЕЖДУ РЕШЕНИЯМИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ И ПРАКТИКОЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА / Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Украина

В статье анализируется проблема применения Конституционным Судом Украины практики Европейского Суда по правам человека (ЕСПЧ) в процессе толкования уголовно-правовых норм. Несмотря на то, что Конституционный Суд Украины в случаях наличия практики ЕСПЧ по толкованию положений уголовного закона использует ее, сам выбор конкретных решений ЕСПЧ не является системным. Это порождает коллизии между правовыми позициями ЕСПЧ и Конституционного Суда Украины, которые должны разрешаться в пользу той из них, которая устанавливает высшие стандарты защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: решения Конституционного Суда Украины, толкование уголовно-правовых норм, практика Европейского Суда по правам человека, уголовно-правовые коллизии, способы разрешения уголовно-правовых коллизий.

Denkovych O.I. / CRIMINAL LAW COLLISIONS BETWEEN DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE AND THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

This article focuses on the analysis of the problem of application of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR) case law by the Constitutional Court of Ukraine (hereinafter – CCU) for the interpretation of criminal norms. It is concluded, that the recognition on the legislative level of the ECHR case law as a form of law, did not make radical changes in the CCU practice. As it was earlier, the case law of the Strasbourg court is used by the CCU as a criterion of truth – a confirmation of correctness of the received criminal norm interpretation result.

CCU refers to the European Convention on human rights or to the ECHR case law in 4 from 6 decisions which incorporate the interpretation of the criminal law provisions. Although the CCU takes into account the ECHR case law in all cases where there is such possibility, a choice of the concrete ECHR decision is not systematic. Such approach generates collisions between the ECHR case law and the CCU legal positions. In particular, the CCU legal positions on the retrospective application of the criminal law that envisages lighter punishment, and on the content of the “criminal law” concept are in collision with the ECHR case law on similar issues. In cases of these collisions the advantage should go to the practice of that judicial body that sets the higher standards of human rights.

The comparison of legal positions of both courts, which are in a collision, provides grounds to assert that for today such higher standards are envisaged in the ECHR case law.

Key words: decisions of the Constitutional Court of Ukraine, interpretation of the criminal norms, case law of the European Court of human rights, criminal law collisions, ways to resolve criminal law collisions.

Вступні зауваги. Динамічні зміни в українському законодавстві, спрямовані на глибшу імплементацію міжнародного права в національну правову систему, зумовили переосмислення на законодавчому рівні значення рішень

міжнародних судових установ. Сказане ілюструє ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV [1] (далі – Закон № 3477-IV), відповідно до якої

Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, протоколи до неї, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – Конвенція), та практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) суди застосовують як джерело права.

Незважаючи на вказаний законодавчий імператив, процес інтеграції практики ЄСПЛ у правозастосовну діяльність національних судів відбувався доволі повільно. Проте не можна сказати, що вказане правило поширюється і на правотлумачну діяльність єдиного органу конституційного контролю – Конституційного Суду України (далі – КСУ).

Факт законодавчого закріплення за Конвенцією та прецедентною практикою ЄСПЛ статусу джерела права, безсумнівно, спричинив жвавий науковий інтерес до дослідження проблем застосування практики ЄСПЛ у галузевих правових науках. Стосується це і кримінального права. Дослідження вчених-криміналістів спрямувались на вивчення правової природи практики ЄСПЛ (П. Андрушко [2]), механізму впровадження її у кримінальне право (О. Сорока [3]), значення для вирішення конкретних кримінально-правових проблем (Л. Брич [4], В. Гацелюк [5]). Питання гармонізації національного кримінального закону з практикою ЄСПЛ розглядав Ю. Б. Хім'як [6]. Детальне дослідження кримінально-правових аспектів принципу законності у практиці ЄСПЛ здійснила С. В. Хилюк [7; 8; 9; 10].

Однак поза увагою науковців залишилось питання щодо узгодженості практики ЄСПЛ та тлумачення кримінально-правових норм КСУ. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у працях К. Задоя [11], В. Кампа, М. Савчина та Н. Сергієнко [12], О. Дудорова та А. Данилевського [13]. Однак вони не висчерпують існуючої проблематики.

Виклад основних положень. Закон № 3477-IV докорінно змінив статус рішень ЄСПЛ, визнавши їх джерелом права, однак радикальних змін у практику діяльності КСУ не вніс. Адже Конвенція уже давно використовувалась єдиним органом конституційного контролю в процесі тлумачення правових норм загалом та кримінально-правових зокрема.

Посилаючись на ст. 9 Конституції України, КСУ неодноразово (наприклад, рішення від 02.11.2004 № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [14], від 18.10.2000 № 11-рп/2000 (справа про свободу утворення профспілок) та ін.) зазначав, що Конвенція є частиною національного законодавства, а тому враховував її положення (виявлено 17 таких випадків). Більше того, у двох випадках (рішення від 29.12.1999 (справа про смертну кару) [15] та від 08.07.2003 № 14-рп/2003 (справа про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу) КСУ аналізував зміст правових норм на предмет відповідності не лише Конституції України, але й Конвенції. Так само КСУ застосовував конкретні рішення [16; 17] або правові підходи ЄСПЛ [15; 18] як аргумент на підтвердження правильності власної правової позиції.

За період після набрання чинності Законом № 3477-IV (тобто з 30.03.2006) і до сьогодні (20.07.2015) практику ЄСПЛ КСУ використовував у 25 із 161 прийнятих за цей період рішень. Якщо у 2006 році КСУ не ухвалив жодного такого рішення, то починаючи з 2007 року і протягом наступних років прецедентна практика ЄСПЛ «закріпила свої позиції» у правотлумачній діяльності КСУ: у 2007 році КСУ ухвалив 3 рішення, в яких є посилання на практику ЄСПЛ, у 2008 – 3, у 2009 – 2, у 2010 – 3, у 2011 – 6, у 2012 – 4, у 2013 – 2, у 2014 – 1, у 2015 – 1 рішення.

Однак спосіб використання рішень ЄСПЛ у такій діяльності порівняно з періодом до 30.03.2006 не змінився: як і раніше, КСУ використовує конкретні рішення ЄСПЛ як критерій істинності, тобто для підтвердження правильності отриманого результату тлумачення норми права.

Разом із тим навряд чи вказані кількісні показники належно відображають ступінь впливу практики ЄСПЛ на

діяльність КСУ, адже предметом розгляду органу конституційного контролю є ширша категорія справ, ніж предмет розгляду ЄСПЛ, юрисдикція якого обмежена положеннями Конвенції. Окрім того, сам КСУ, аналізуючи способи впливу практики ЄСПЛ на здійснювану ним правотлумачну діяльність, стверджує, що такий вплив проявляється «як через прямі посилання на рішення ЄСПЛ, так і через подібність підходів до вирішення питань та висновків Конституційного Суду України до раніше сформульованих ЄСПЛ правових позицій без посилань на таке джерело» [19, с. 12].

Тому з'ясувати ступінь впливу прецедентної практики Страсбурзького суду доцільно шляхом змістовного аналізу рішень КСУ на предмет використання такої практики в процесі інтерпретації правових норм, які регламентують ті чи інші аспекти прав та свобод людини, закріплених у Конвенції.

Єдиний орган конституційного контролю тлумачення положень кримінального закону здійснював у шести рішеннях. У 4-х із цих рішень є посилання на Конвенцію або практику ЄСПЛ, однак такі посилання здійснюються у різний спосіб.

Так, у рішенні від 29.12.1999 № 11-рп/99 (справа про смертну кару) [15], яке було ухвалено до набрання чинності Законом № 3477-IV, КСУ не посилається на конкретне рішення ЄСПЛ. У цьому рішенні вплив прецедентної практики ЄСПЛ відображається подібністю підходів до вирішення питання про смертну кару ЄСПЛ та КСУ.

В інший спосіб використовує КСУ практику ЄСПЛ у рішенні від 26.01.2011 № 1-рп/2011 (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) [20]. Це єдине рішення щодо тлумачення кримінально-правових норм, в якому КСУ посилається як на Конвенцію (ст. 7), так і на конкретні рішення ЄСПЛ щодо змісту цієї статті Конвенції: рішення у справах «Скоппола проти Італії» від 17.09.2009, заява № 10249/03 [21], «Алакрам Хумматов проти Азербайджану» від 18.05.2006, заяви № 9852/03, № 13413/04 [22], «Ткачов проти України» від 13.12.2007, заява № 39458/02 [23].

У кримінально-правовій літературі сформульовані КСУ у вказаному рішенні правові позиції критикуються. Вказується також, що наведена у ньому конвенційна практика жодним чином не підтверджує висновків, зроблених органом конституційного контролю [11, с. 25-28; 13]. Доводиться погодитись, що така критика є небезпідставною. Вирішуючи питання про заміну смертної кари довічним позбавленням волі з використанням практики ЄСПЛ, КСУ не врахував, що ЄСПЛ дотримується динамічного та еволюційного підходу у тлумаченні Конвенції.

Дійсно, на момент ухвалення рішення у справі «Ткачов проти України» від 13.12.2007 [23] ЄСПЛ вважав, що ст. 7 Конвенції не гарантує права на більш м'яке покарання, що передбачається в законі, котрий набрав чинності після вчинення правопорушення (справа «X. v. Germany» (1978) [24]). А тому ЄСПЛ не знайшов ознак порушення прав та свобод, закріплених у Конвенції та протоколах до неї, у призначенні судом пану Ткачову покарання у виді довічного позбавлення волі. На цій підставі П. В. Волосюк стверджував, що ЄСПЛ забороняє зворотню дію кримінально-правових положень, які встановлюють нове покарання за злочин, вчинений до набрання ними чинності [25, с. 98].

Однак на момент ухвалення рішення КСУ прецедентна практика ЄСПЛ у питанні зворотної дії у часі матеріально-правових положень про покарання змінилася. Зокрема, у справі «Scoppola v. Italy» від 17.09.2009 [21] зазначається, що ч. 1 ст. 7 Конвенції беззастережно закріплює принцип ретроспективного застосування кримінального закону, котрий передбачає більш м'яке покарання. У рішенні у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі КСУ посилається на це рішення, однак висновки робить протилежні.

Сам КСУ говорить про відсутність конкуруючих між собою правових позицій КСУ та ЄСПЛ, проте визнає існування прикладів дещо різних підходів до вирішення подібних питань [19, с. 17]. Однак аналіз практики КСУ в частині тлумачення кримінально-правових норм спростовує сказане. Навряд чи суперечливе вирішення того ж питання є «дещо різним підходом». У кримінальному праві такі випадки називають колізією [26, с. 214; 27, с. 5; 28, с. 172]. Прикладом колізії правових позицій ЄСПЛ та КСУ є згаданий вже підхід до вирішення питання ретроспективного застосування кримінального закону, котрий передбачає більш м'яке покарання.

Окрім того, праймайнні ще в одному випадку практика тлумачення кримінально-правових норм КСУ конкурує з практикою ЄСПЛ. І цей випадок також стосується зворотної дії у часі кримінально-правових норм. Мається на увазі правова позиція КСУ, викладена у рішенні від 19.04.2000 № 6-рп/2000 (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) [29]. КСУ визначив, що зворотну дію в часі мають лише норми, закріплені безпосередньо у тексті КК України. Положення інших нормативно-правових актів, у яких конкретизовано зміст окремих ознак складу злочину, застосовуються в тій редакції, в якій вони діяли на момент вчинення злочину, навіть якщо нові положення поліпшують становище особи.

Позиція ЄСПЛ сформульована по-іншому. Проведений С. В. Хилюк аналіз практики ЄСПЛ дає цьому автору підстави для висновку про те, що ретроспективне застосування більш сприятливих для особи кримінально-правових положень стосується всіх джерел кримінального права, на підставі яких вирішується питання, що є злочином та яке покарання можливе за його вчинення [30].

Вказана колізія, вважаю, обумовлена різним розумінням КСУ та ЄСПЛ змісту поняття «кримінальний закон». Так, КСУ стоїть на позиції, що положення інших нормативно-правових актів, до яких відсилає кримінальний закон і які визначають зміст ознак складу злочину, не є кримінальним законом. Натомість ЄСПЛ у прийнятті рішень з матеріально-правових питань, зокрема і визначення того, який закон є кримінальним, відає перевагу змістовному підходу, а не формальному [31, с. 350]. Зокрема, у справі *Huntamaki v. Finland* § 43 вказано, що «ЄСПЛ у розумінні терміна «право» надає перевагу його змістовному значенню, а не формальному. Тому правом вважаються, в тому числі, й підзаконні нормативно-правові акти та неписане право. У підсумку право – це діючі нормативні приписи в інтерпретації компетентних судів» [32].

Таку розбіжність у підходах можна було б пояснити тим, що на момент ухвалення рішення КСУ у справі про зворотну дію кримінального закону в часі відсутні були законодавчі положення щодо обов'язковості практики ЄСПЛ. Однак, по-перше, як вже зазначалося, КСУ використовував практику ЄСПЛ у тлумаченні норм права і до прийняття Закону № 3477-IV. По-друге, свою правову позицію щодо поняття «кримінальний закон» КСУ підтвердив у рішенні від 26.01.2011 № 1-рп/2011 (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) [20]. Це рішення приймалося вже після законодавчого закріплення в Україні статусу джерела права за Конвенцією та практикою ЄСПЛ.

Знаково, що в іншому рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [14], в якому предметом тлумачення також є кримінально-правові норми і яке також приймалося до набрання чинності Законом № 3477-IV, КСУ дотримується дещо іншої позиції. При цьому ця його позиція близька до позиції ЄСПЛ. Йдеться, зокрема, про розуміння КСУ поняття «право»: право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства (абз. 2 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини). І саме таке розуміння поняття «право» лягло в основу визначення конституційності ст. 69 КК України.

Наявність вказаних колізій обумовлює виникнення питання щодо способів їх подолання. У кримінально-правовій літературі міжнародно-правові колізії (тобто колізії між актами національного законодавства та міжнародно-правовими актами) пропонується вирішувати шляхом надання пріоритету нормам, закріпленим у міжнародно-правових актах [33, с. 392]. С. В. Хилюк вважає, що колізію між рішеннями КСУ та практикою ЄСПЛ необхідно вирішувати на користь останніх, оскільки відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» Конвенція в інтерпретації ЄСПЛ має вищу юридичну силу, ніж закони України [31, с. 351].

Не заперечуючи правильності такого способу вирішення зазначених колізій, вважаємо за необхідне зробити певне уточнення. ЄСПЛ дотримується практики щодо того, що національне законодавство може передбачати вищі стандарти захисту прав людини, ніж Конвенція. Тому у разі наявності колізії між практикою ЄСПЛ та КСУ перевагу слід надавати практиці того судового органу, яка встановлює вищі стандарти прав людини.

Однак на сьогодні доводиться констатувати, що у всіх випадках суперечності між рішеннями КСУ та ЄСПЛ у кримінально-правових питаннях вищі стандарти гарантування прав людини демонстрував ЄСПЛ. Тому в процесі застосування перевагу слід надавати прецедентній практиці ЄСПЛ. Найкращим виходом із ситуації було б усунути ці колізії. Сказане дає підстави для підтримання позиції тих науковців, які пропонують надати КСУ право змінювати висловлені ним раніше правові позиції за наявності вагомих та переконливих підстав для цього [34, с. 131]. Такі зміни дадуть можливість КСУ: а) реагувати на зміни стандартів захисту прав людини; б) сприяти утвердженню принципу верховенства права, а не закону; в) забезпечувати ефективність діяльності КСУ у захисті прав людини; г) забезпечувати відповідність рішень КСУ вимогам до якості джерел кримінального права.

Висновки. Таким чином, аналіз рішень КСУ щодо тлумачення положень кримінального закону в аспекті застосування практики ЄСПЛ дає підстави для висновку про те, що, хоча КСУ у випадках можливості застосування практики ЄСПЛ щодо тлумачення положень кримінального закону використовує її, сам вибір конкретних рішень ЄСПЛ не є системним. Це породжує наявність колізій між правовими позиціями ЄСПЛ та КСУ, які повинні вирішуватися на користь тієї правової позиції, яка встановлює вищі стандарти захисту прав та свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
2. Андрушко П. П. Международно-правовые договоры и практика Европейского суда по правам человека как источники уголовного права и их применение в судебной практике / П. П. Андрушко // Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы V российского конгресса уголовного права (27 – 28 мая 2010 года). – М.: Проспект. – 2010. – С. 18–26.
3. Сорока О. О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект) / О. О. Сорока // Право і суспільство. – 2014. – № 1-2. – С. 263–268.
4. Брич Л. П. Кримінальне законодавство України і практика його застосування у світлі європейських стандартів прав людини / Л. П. Брич // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 51. – С. 308–322. – (Серія: юридична).

5. Гацелюк В.О. Деякі аспекти імплементації Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у національне кримінальне законодавство / В. О. Гацелюк // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №1. – С. 56–70.
6. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хім'як Юрій Богданович. – Київ, 2011. – 261 с.
7. Хилюк С.В. Принципи кримінального права: деякі проблеми застосування у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Хилюк // II Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини : матеріали (29 листопада – 1 грудня 2013 року). – Львів : Галицький друкар, 2013. – С. 169–199.
8. Хилюк С. Правило NULLUM CRIMEN SINE LEGE в інтерпретації Європейського суду з прав людини / С.В. Хилюк // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 4. – С. 47–52.
9. Хилюк С.В. NULLA POENA SINE LEGE як складова принципу законності у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Хилюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 334–345.
10. Хилюк С. Кримінально-правові аспекти правила non bis in idem у практиці Європейського Суду з прав людини / С. Хилюк // Вісник Львівського університету. – 2012. – Вип. 55. – С. 254–265. – (Серія: юридична).
11. Задоя К. П. Рішення Конституційного Суду України в справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі в контексті прецедентної практики Європейського Суду з прав людини / К. П. Задоя // Адвокат. – 2012. – № 2. – С. 25–28.
12. Кампо В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України (окремі аспекти міжнародно-конформного тлумачення Конституції України) / В. Кампо, М. Савчин, Н. Сергієнко // Право України. – 2010. – № 10. – С. 186–198.
13. Дудоров О. Про заміну смертної кари довічним позбавленням волі. Щодо рішення Конституційного Суду України / О. Дудоров, А. Данилевський // Вісник прокуратури. – 2011. – № 6. – С. 72–79.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 5-рп/2004. Справа № 1-33/2004 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 № 11-рп/99. Справа № 1-33/99 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Валерія Анатолійовича про офіційне тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) від 10.04.2003 № 8-рп/2003. Справа № 1-9/2003 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-03>.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 7, 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», за конституційним зверненням Воробйова В.Ю., Лосева С.В. та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64 Конституції України (справа про заощадження громадян) від 10.10.2001 № 13-рп/2001. Справа № 1-23/2001 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-01>
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 07.07.2004 № 14-рп/2004. Справа № 1-14/2004. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04>
19. Національна доповідь Конституційного Суду України на XVI Конгрес Конференції європейських конституційних судів «Співпраця між конституційними судами в Європі – рамкові умови і перспективи в даний час». – Київ, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.confconstco.org/reports/rep-xvi/LB-Ukraine-MS.pdf>.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26.01.2011 № 1-рп/2011. Справа № 1-5/2011 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11>.
21. ECHR, Scoppola v. Italy (no. 2) GRAND CHAMBER. - 17 September 2009. - Application no. 10249/03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=11&portal=hbkm&action=html&highlight=P7-4&sessionId=81020805&skin=hudoc-en>.
22. ECHR, Hummatov v. Azerbaijan. – 29 November 2007. - Application no. 9852/03, no. 3413/04. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx>.
23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ткачов проти України» від 13.12.2007. Заява № 39458/02. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_335.
24. ECHR, X. v. Federal Republic of Germany. – 11 July 1973. - Application no. 6038/73. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-3189>.
25. Волосюк П.В. Решения Европейского суда по правам человека как источник уголовного права России : дис. к.ю.н. : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / П.В. Волосюк. – Ставрополь: ГОУ ВПО Ставропольский государственный университет, 2005. – 172 с.
26. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд. перераб. и доп. / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юристъ, 2001. – 304 с.
27. Портнов А. В. Види колізій у законодавстві України / А. В. Портнов, О. В. Москалюк // Юрист України. – 2012. – № 1-2. – С. 5–12.
28. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381с.
29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19.04.2000 № 6-рп/2000. Справа № 1-3/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – С. 77.
30. Хилюк С. Правила дії правових положень про злочин та покарання у часі з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини / С. Хилюк // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 60. – (Серія: юридична).
31. Хилюк С. Правила дії джерел кримінального права в часі у практиці Європейського Суду з прав людини / С. Хилюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХХ звітної науково-практичної конференції (6-7 лютого 2014 р.). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 349–351.
32. ECHR, Huntamaki v Finland. – 6 March 2012. - Application no. 54468/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=11&portal=hbkm&action=html&highlight=P7-4&sessionId=81020805&skin=hudoc-en>.
33. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібн. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
34. Гончаров В. Ще раз про юридичну природу рішень Конституційного Суду України / В. Гончаров // Вісник Національної академії правових наук. – 2013. – № 2 (73). – С. 126 – 132.